

ЧАСТКОВІ ЕКВІВАЛЕНТИ В ПЕРЕКЛАДНИХ ПЕРСЬКИХ СЛОВНИКАХ

*Бочарнікова Анна Михайлівна,**канд. філол. наук**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

У статті розглянуто типи семантичних та інших відмінностей між частковими еквівалентами при здійсненні українсько-перського та персько-українського перекладу. Проаналізовано також випадки неадекватного відображення цих відмінностей у перекладній лексикографії.

Ключові слова: лексема, перекладний еквівалент, частковий еквівалент, лексичне значення, культурний компонент значення.

Актуальність дослідження визначена тим, що явищу часткової еквівалентності в українсько-перському та навіть у російсько-перському перекладі досі не присвячено жодної публікації. Лексикографічному опрацюванню часткових еквівалентів при перекладі на перську і з перської мови так само бракує теоретичних засад в українській лінгвістиці. Навіть на описовому рівні це питання ще не було розглянуто.

Метою цієї статті є визначення типів семантичних розбіжностей між українськими та перськими лексемами та окреслення шляхів лексикографічного відображення цих відмінностей.

Об'єктом статті є масив лексичних одиниць української та перської мови, між якими при здійсненні перекладу можна спостерігати явище часткової еквівалентності.

Предметом виступає лексикографічне відображення таких лексичних одиниць.

Аналіз відмінностей між словниковими еквівалентами при тотожності лексичного значення проведено, наскільки нам відомо, вперше у перській лексикографії, що становить **наукову новизну** дослідження.

Проблематику дослідження семантичних характеристик слів, точне розуміння яких є передумовою для включення лексикографом до словникової статті оптимального набору перекладних еквівалентів зоголовної лексеми, розглядали у своїх працях С.Г. Бережан, М.Г. Комлев, Н.З. Котєлова, А.М. Кузнєцов, В.М. Манакін, Е.М. Меднікова, Є.Ф. Петрищева, Д.М. Шмельов [Бережан 1973; Комлев 1992; Котєлова 1975; Кузнєцов 1980; Манакін 2004; Меднікова 1974; Петрищева 1984; Шмелев 1973].

Термін *еквівалент* уживають у двох значеннях. По-перше, це може бути лексема мови перекладу, яка найбільше відповідає лексемі мови оригіналу – семантично й за іншими характеристиками. Також еквівалентом називають іще переклад, який автор словника подає до певного слова вихідної мови [Берков 2004, 21].

Повний або абсолютний еквівалент цілковито передає семантику слова мови оригіналу й повідомляє той самий обсяг інформації про сегмент дійсності, що й слово вихідної мови, тобто відповідає йому денотативно й конотативно. Наприклад, укр. *папір* і перс. *kāqaz* або укр. *повстання* і відповідно перс. *qiyāt*.

Часткові еквіваленти несуть у собі лише частину інформації лексеми вихідної мови або мають семантичне поле вживання, що лише частково збігається з семантичним полем вихідної лексеми. За таких обставин іноді укладач словника наводить декілька часткових перекладних еквівалентів, сума значень яких відповідає семантиці вихідного слова. Наприклад, укр. *квартира* – перс. *āpārtēmān*, *manzel*, *vāhed* [Восканян 1993, 220]. Перший з наведених еквівалентів означає "квартира" як протиставлення до поняття "власний, приватний будинок" (наприклад, саме це слово знадобиться для перекладу перською мовою речення *я купив квартиру в багатоповерховому будинку*). Другий з еквівалентів означає "квартира" у значенні "місце, в якому людина живе" (на зразок семантики англійського слова *home*). Наприклад, речення *я весь день прибирала у квартирі* слід перекладати за допомогою саме цього еквіваленту. Третій з перських еквівалентів уживають тоді, коли повідомляють адресу з номером будинку і квартири.

Часткові еквіваленти бувають вільні й зв'язані. Вільні вживаються у різних контекстах, а зв'язані мають обмежену сполучуваність, тобто здатні сполучатися лише з певними окремими словами. Наприклад, перське слово *хортāуї* як перекладний еквівалент до укр. *каштановий* вживається лише зі словом *ти* "волосся". Дослівно перське слово *хортāуї* означає "фініковий".

На наше переконання, у разі, коли мова оригіналу і мова перекладу мають значну лексичну відстань (тобто 50 і більше відсотків за лексикостатистичним критерієм М. Сводеша), до більшості слів вихідної мови можна дібрати лише часткові еквіваленти. Розуміння лексикографами словникових еквівалентів як повних чи часткових залежить від їхніх уявлень про поняття еквіваленту як такого. Можна зустріти у монографіях сполучення "лексичний еквівалент", яке можна зрозуміти як еквівалент-лексему, або іншим чином – як слово з еквівалентним лексичним значенням.

Дуже багато залежить від того, який саме сегмент інформації про слово, на думку лексикографа, повинен точно передавати словниковий еквівалент. У теоретичних розробленнях домінує ідея про те, що бажане повне відтворення еквівалентом усіх семантичних та інших характеристик слова: лексичного, граматичного, стилістичного, оцінного значень, культурного компоненту значення лексеми. Можна також розуміти під поняттям *повний* або *абсолютний еквівалент* слово мови перекладу з тотожним лексичним значенням.

Таке розуміння еквівалентності часто можна виявити при дослідженні лексикографічних джерел. Нам невідомі лінгвістичні праці, де б стверджувалося, що для того, щоб уважати слово повним еквівалентом, достатньо лише збігу лексичного значення без урахування інших характеристик слова. Однак на практиці в ситуації, коли укладач лексикографічного джерела наводить одне чи два слова мови перекладу без жодних поміт, дефініцій чи пояснень, еквівалент за правилами лексикографії (а також за законами формальної логіки) вважається абсолютним і таким, що не потребує пояснень. Проте, на жаль, у багатьох випадках такі слова у кращому випадку мають тотожне лексичне значення (іноді лише подібне)

і можуть суттєво відрізнятися за стилістичною належністю або однією з інших характеристик слова.

Наприклад, у Російсько-перському словнику [Восканян 1993, 61] до російського слова *взаимодействие* наведено еквівалент *hamkāri*. Цей еквівалент має на перший погляд тотожне лексичне значення. При детальнішому розгляді стає очевидно, що наведена словником лексема у значенні "взаємодія" передбачає живих суб'єктів дії. Крім того, цю перську лексему не доречно вживати у текстах наукового стилю з хімії, де у цьому значенні можна вжити один із двох наявних у сучасній перській мові термінів – *tabādol*, *mobādele* "взаємодія *хім.*".

У цьому ж словнику на с. 340 до російського слова *обаяние* наведено один еквівалент без поміт чи пояснень – *delrobāyi*. Перська лексема тотожна за лексичним значенням, однак належить до прошарку перської лексики так званого "високого стилю", тобто формально до художнього стилю перської мови. Утім, російське слово вживають також і в усному спілкуванні, тобто у побутовому стилі, в якому зазначений перський еквівалент не вживають. Стилістично нейтральний перський еквівалент до цієї російської лексеми – *jazzābiyat*.

На нашу думку, стилістична характеристика слова повинна зберігатися при перекладі, навіть коли лексема належить до просторіччя або взагалі є вульгаризмом. Іноді, втім, трапляється, що у мові перекладу наявні лише відмінні за стилістичною належністю перекладні еквіваленти. У такому разі лексикографи використовують стилістичні поміти.

При широкому розумінні поняття повного лексичного еквівалента, як правило, в мові перекладу можна знайти значно менше слів, які б задовольняли висунуті до них вимоги, тобто відповідали б слову вихідної мови за всіма характеристиками. Розглянемо на матеріалі російсько-перського перекладу відмінності між заголовним словом і його еквівалентами за різними характеристиками.

"Лексичне значення слова – це його основне значення, тобто позначання ним певних елементів дійсності: класів предметів, ознак, процесів, відношень і т. п." [Берков 2004, с. 137]. Часткова денотативна відповідність – звичайне явище для російсько-перського перекладу. Наприклад, значення російське слова *одеяло* відтворюється двома частковими еквівалентами – *patu* ("вовняна ковдра") й *lehāf* ("прошита ковдра"). Так само в персько-українському перекладі – слово *āmadan* має два часткові еквіваленти *прийти* та *приїхати*.

Граматичне значення складається з інформації про належність лексичної одиниці до певного граматичного розряду (до частини мови чи її підкласу) й актуального граматичного значення, тобто значення саме цієї словоформи (з її числом, родом, відмінком, дієслівним часом тощо). Наприклад, російське слово *отъезд* перекладається перською мовою *raftan*. Цей перський еквівалент можна вжити в усіх контекстах, у яких уживають російську лексему. Однак формально російське слово є іменником, а перський еквівалент – дієсловом у формі інфінітиву.

Стилістичне значення – це оцінка доречності вживання слова у певній комунікативній ситуації, у певному колі співрозмовників. Коли людина вживає слова, що

належать до високого стилю, вона демонструє своє ставлення до ситуації як до офіційної чи урочистої. Використання, навпаки, розмовної та просторічної лексики свідчить про сприйняття атмосфери спілкування як дружньої, неофіційної, проте іноді просторічну лексику використовують для підкреслення свого негативного ставлення до предмету розмови або зневаги до співрозмовника.

Іноді у мові перекладу наявні лише відмінні за стилістичною належністю еквіваленти. Наприклад, до стилістично маркованого російського слова *гулящий*, яке належить до розмовно-побутового стилю, у перській мові існує лише два стилістично нейтральних відповідники – *'ayyāš* та *zanbāz*.

При дослідженні перекладу у зворотному напрямку спостерігаються ті ж самі труднощі. Наприклад, перське слово *siahčorde* означає російською мовою "брюнет", проте воно належить виключно до художнього стилю та так званої "книжної" лексики. А в російській мові поетично-художній еквівалент зі значенням "брюнет" відсутній.

Оцінне значення – це додаткове позитивне або негативне емоційне навантаження слова: за допомогою можливостей оцінки, що закладені у самому слові, мовець може завдяки вибору певної лексичної одиниці виражати своє ставлення до предмету висловлювання.

Відмінності в оцінному значенні лексеми при збереженні відповідності за іншими характеристиками мають місце при зіставленні слів російської та перської мов (так само, як і української й перської). Наприклад, слова *хохол* та *кацан* перекладають перською як *ukrāini* та *rus* ("українець" та "росіянин"), тобто до цих слів не існує перських відповідників із вираженням негативного ставлення. Натомість у перській мові наявний синонім із негативним оцінним значенням до слова зі значенням "араб".

У перській мові функціонують два еквіваленти до російського слова *любопытный*: один з вираженням позитивним оцінним значенням, а другий, навпаки, з негативним (*konjkāv* і *fozul*). При цьому за рештою характеристик обидва еквіваленти чітко відповідають російській лексемі.

Культурний компонент – це додаткова інформація про особливості й роль, яку відіграє певне поняття у мовному колективі. Наприклад, в українській мові слово *калина* – це більше, ніж просто назва рослини, а в перській мові це назва, відома лише ботанікам або гомеопатам. Досить місткими у плані культурного компоненту є назви мусульманських релігійних свят і обрядів, які при перекладі стають просто малозрозумілими назвами.

Зберегти культурний компонент значення слова при перекладі надзвичайно важко. У мовах народів, споріднених генетично чи близьких за культурою і звичаями або територіально, обов'язково знайдеться певна кількість лексем із культурним компонентом значення, що позначають поняття, спільні для обох культур. Навпаки, географічна віддаленість, відсутність спорідненості або віддалена спорідненість, відмінності культури і побуту народів призводять до відмінностей у культурному компоненті значень слів. Як результат, багато лексем, до яких у мові перекладу існують відповідники з тотожним лексичним значенням, залишаються перекладеними не повністю, оскільки культурний компонент їхніх значень не враховано укладачами словників.

За наявності у мові перекладу еквіваленту з чіткою денотативною відповідністю, проте позбавленого культурного компоненту значення (або з відмінним культурним компонентом), доречно наводити у словниковій статті мінімальні пояснення, хоча б відносно наймісткіших у плані культурної інформації слів, розуміння яких необхідне у міжмовній комунікації.

Наприклад, важко підібрати перські перекладні еквіваленти до українських слів на зразок *калина*, *сопілка*, *криниця*. До них бажано наводити пояснення, оскільки в іранському культурному середовищі вони мають зовсім інші конотації.

Слово *калина* не міститься в жодному з сучасних російсько-перських і в українсько-перському словнику. Опитані нами пересічні іранці з цією рослиною не знайомі, а іранські ботаніки й фармацевти користуються назвою за латинською номенклатурою.

Слово *сопілка* має денотативно тотожний перекладний еквівалент у перській мові *neu*. Однак це слово має в перській мові додатковий, порівняно до української лексики, культурний компонент значення. Це слово оспіване у суфійській поезії релігійно-містичного характеру. Українське слово позбавлене вищезгаданої конотації.

Слово *криниця* також має перекладний еквівалент у перській мові, проте ця лексема має різні за змістом культурні компоненти значення в обох мовах. В українській мові слово *криниця* пов'язане з уявленнями про традиційний національний побут, місце зустрічі молоді на селі, й викликає різні цілком позитивні асоціації. У перській мові слово *čāh* – єдиний перський відповідник українського слова – асоціюється у мовців не тільки місцем, звідки можна дістати води, а ще й з традиційними в'язницями у вигляді порожньої криниці, які у давні часи й епоху середньовіччя були звичайним явищем і на рівнинній, і в гірській місцевості.

Таким чином, при зіставленні перських і українських слів часто можна спостерігати явище часткової еквівалентності. Головним завданням укладача в цій ситуації постає наведення такого поєднання часткових еквівалентів, за допомогою яких заголовне слово можна адекватно перекласти в усіх його значеннях і контекстах. Другою проблемою є відтворення культурного компонента значення лексеми. У перекладній перській лексикографії цій проблемі не приділяли достатньої уваги, тому при перекладі українських художніх творів перською мовою за допомогою наявних у словниках еквівалентів утрачається їхня глибина й культурна самобутність.

В статье рассмотрены типы семантических и прочих отличий между частичными эквивалентами при осуществлении украинско-персидского и персидско-украинского перевода. Также проанализированы случаи неадекватного отображения этих различий в двуязычной персидской лексикографии.

Ключевые слова: лексема, переводной эквивалент, частичный эквивалент, лексическое значение, культурный компонент значения.

The article observes types of semantic and other differences between partial equivalents while making Ukrainian to Persian and Persian to Ukrainian translation. The cases of inadequate representation of partial equivalents in Persian translational lexicography has also been analysed.

Key words: lexeme, translation equivalent, partial equivalent, lexical meaning, cultural component of meaning.

Література:

1. *Бережан С.Г.* Семантическая эквивалентность лексических единиц / Сильвиу Григорьевич Бережан. – Кишинёв: Штиинца, 1973. – 372 с.
2. *Берков В.П.* Двухязычная лексикография: [Учебник] / Валерий Павлович Берков. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – М.: Астрель; АСТ; Транзиткнига, 2004. – 236 с.
3. *Восканян Г.А.* Русско-персидский словарь / Грант Аванесович Восканян. – Тегеран: Нашре бешарат, 1993. – 829 с.
4. *Комлев Н.Г.* Слово в речи: Денотативные аспекты / Николай Георгиевич Комлев. – М.: Издательство Московского государственного ун-та, 1992. – 216 с.
5. *Котелова Н.З.* Значение слова и его сочетаемость: к формализации в языкознании / Надежда Захаровна Котелова. – Л.: Наука, 1975. – 164 с.
6. *Кузнецов А.М.* Структурно-семантические параметры в лексике / Анатолий Михайлович Кузнецов. – М.: Наука, 1980. – 160 с.
7. *Манакин В.Н.* Сопоставительная лексикология / Владимир Николаевич Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
8. *Медникова Э.М.* Значение слова и методы его описания / Эсфирь Максимовна Медникова. – М.: Высшая школа, 1974. – 201 с.
9. *Петрищева Е.Ф.* Стилистически окрашенная лексика русского языка / Евгения Феликсовна Петрищева. – М.: Наука, 1984. – 222 с.
10. *Шмелёв Д.Н.* Проблемы семантического анализа лексики / Дмитрий Николаевич Шмелёв. – М.: Наука, 1973. – 280 с.